

دانشگاه اراک

دانشکده علوم انسانی

کارشناسی ارشد الهیات (علوم قرآن و حدیث)

بررسی و تبیین مؤلفه های تمدن اسلامی در قرآن

پژوهشگر

علی آرمون پور

استاد راهنما

دکتر کیوان احسانی

استاد مشاور

دکتر سید رحمت الله موسوی مقدم

تیر ۹۲

بسم الله الرحمن الرحيم

بررسی و تبیین مؤلفه های تمدن اسلامی در قرآن

توسط:

علی آرمون پور

پایان نامه

ارائه شده به مدیریت تحصیلات تکمیلی به عنوان بخشی از فعالیت های تحصیلی

لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته الهیات (گرایش علوم قرآن و حدیث)

از

دانشگاه اراک

اراک-ایران

ارزیابی و تصویب شده توسط کمیته پایان نامه با درجه: بسیار خوب

دکتر کیوان احسانی (استاد راهنما).....

دکتر سید رحمت الله موسوی مقدم (استاد مشاور).....

دکتر علی حسن بیگی (داور داخلی).....

تیر ۱۳۹۲

تقدیم به پیام آور مہر و معرفت ، پایہ گذار تمدن بی بدیل
اسلامی ،

حضرت ختمی مرتبت ، محمد مصطفیٰ (صلی اللہ علیہ و آلہ و
سلم)

تقدیر و تشکر:

فرایند تحقیق، راه پر پیچ و خمی است که بی مدد چاوشان راه، امکان طی نمودن آن بسیار دشوار می نماید.

هرچند بر جلد رساله حاضر، نام محقق رقم خورده است اما بی نفس استاد راهنمای عزیزم سرکار خانم دکتر کیوان احسانی و استاد مشاور گرامی جناب آقای دکتر سید رحمت الله موسوی مقدم انجام آن میسر نمی گشت؛ لذا بر خود می دانم که از زحمات بی دریغ استاد راهنمای ارجمند مراتب سپاس و امتنان خود را اعلام نموده و خالصانه ترین درودهایم را سپاس دقت نظر و ارائه طریق، نثار لحظه های استاد مشاور بزرگواریم بنمایم.

از خداوند متعال توفیقات روز افزون این دو عزیز بزرگواری و تمامی سالکان راه علم و معرفت را خواستارم.

چکیده:

قرآن کریم، منبع اصلی و خطاناپذیر استخراج احکام و دستورات شرع است و برای فهم اسلام باید به قرآن مراجعه کرد. محقق در این پژوهش به بررسی ارتباط فرهنگ و تمدن، اشاره به مراحل شکل‌گیری یک تمدن، پیشینه و مراحل دوره‌های مختلف تمدن اسلامی پرداخته و هدف محقق، نهایتاً بررسی مؤلفه‌های تمدن اسلامی و یافتن اصول و ارکان این تمدن از منظر قرآن کریم است.

فرهنگ، تبلور فکر بشری است که منجر به شکل‌گیری و پیشرفت تمدن می‌گردد و تحت شرایط جغرافیایی و اجتماعی، تمدن خاص خود را می‌آفریند. در نگرش قرآنی به نظر می‌رسد بین مفهوم فرهنگ و تمدن، رابطه‌ی معقولی برقرار است؛ و سیر تکاملی تمدن نیز از منطق خاصی برخوردار است. تمدن، زاییده فرهنگ است؛ و فرهنگ، نقشی اساسی در پایداری تمدن دارد و مینا و زیربنای آن به شمار می‌آید؛ اصول و ارکان تمدن اسلامی، بر اساس نگرش و حیانی قرآن و همچنین سنت نبوی، به عنوان مفسران خطاناپذیر این عرصه‌ی لایتناهی معرفت، بنا نهاد شده‌اند.

استقرار پایدار تمدن اسلامی، بر مبنای طرح قرآنی، در گرو شناخت و تبیین مبانی نظری و فکری آن از جمله، کرامت انسان، عقلانیت و خردورزی، علم و دانش، تدبیر(علم سیاست)، اخلاق و معنویت است.

محقق ضمن تحقیق به این نتایج رسیده که اصول بنیادین و مؤلفه‌های تمدن اسلامی بر اساس نگرش قرآنی، دین محوری، آزادی انسان، وجود یک نظام ارزشی، عدالت اجتماعی، استقلال علمی، تساوی انسانها، آینده‌پژوهی و تلاش مستمر، داشتن تعامل و روابط انسانی سازنده در درون جامعه اسلامی و همچنین با جوامع دیگر، داشتن یک هنر و معماری معنوی و همچنین صیانت از حقوق بشر است.

نتیجه اینکه حکومت ها و نظام های اسلامی، برای بازیافت هویت اصیل خود و نیز زمینه سازی برای تمدنی جهانی متناسب با نگرش قرآن، باید مدلی از فرهنگ و تمدن اسلامی را مدنظر قرار دهند که متناسب با دستورات قرآنی باشد؛ تفاوت ماهوی اصول تمدن ساز قرآن با اصول تمدن های بشری، در این است که تمدن اسلامی؛ بر اساس توحید، موازین اسلامی و انسانی شکل گرفته و با درنظر گرفتن لوازمات سعادت دنیوی و اخروی، انسان و جامعه را عاقبت به خیر می نماید.

واژه های کلیدی: فرهنگ، تمدن، تمدن اسلامی، انسان و قرآن

فهرست:

شماره صفحه

عنوان

- *فصل اول : کلیات ۱
- ۱-۱- بیان مسئله ۲
- ۱-۲- ضرورت و اهمیت موضوع ۴
- ۱-۳- اهداف پژوهش ۵
- ۱-۴- سؤالات پژوهش ۶
- ۱-۵- فرضیه های پژوهش ۶
- ۱-۶- پیشینه ی پژوهش ۷
- ۱-۷- روش پژوهش ۸
- ۱-۸- گستره و ساختار پژوهش ۸
- ۱-۹- تعریف و تبیین اصطلاحات و مفاهیم ۹
- ۱-۹-۱- تعریف تمدن ۹
- ۱-۹-۲- تعریف فرهنگ ۱۳
- ۱-۹-۳- فرهنگ و تمدن اسلامی ۱۴
- *فصل دوم: شکل گیری تمدن اسلامی و پیشینه ی آن ۲۰
- ۲-۱- ارتباط فرهنگ و تمدن ۲۱

۲۳	۲-۲- مراحل شکل گیری یک تمدن.....
۳۱	۲-۳- پیشینه و مراحل دوره های تمدن اسلامی.....
۳۴	۲-۳-۱- دوران شکل گیری تمدن اسلامی.....
۳۴	۲-۳-۲- دوران حرکت و پیشرفت.....
۳۵	۲-۳-۳- دوران اوج تمدن اسلامی.....
۳۶	۲-۳-۴- دوران توقف و رکود.....
۳۶	۲-۳-۵- دوران تجدید.....
۳۷	۲-۳-۶- دوران انحطاط.....
۳۷	۲-۳-۷- دوران بازگشت و احیاء.....
۴۱	*فصل سوم: مبانی نظری تمدن اسلامی.....
۴۲	۳-۱- کرامت انسان.....
۴۵	۳-۲- عقلانیت و خرد ورزی.....
۴۸	۳-۳- سنن و نوامیس ثابت هستی.....
۵۷	۳-۴- علم و دانش.....
۶۲	۳-۵- تدبیر(علم سیاست).....
۶۶	۳-۶- اخلاق و معنویت.....
۶۹	*فصل چهارم: ویژگی های تمدن اسلامی.....
۷۰	۴-۱- دین محوری.....
۸۱	۴-۲- آزادی.....
۸۴	۴-۳- نظام مبتنی بر ارزش های الهی.....

- ۹۱ ۴-۴ - عدالت اجتماعی
- ۹۶ ۴-۵ - استقلال علمی
- ۹۹ ۴-۶ - تساوی انسانها
- ۱۰۱ ۴-۷ - آینده پژوهی و تلاش مستمر
- ۱۱۰ ۴-۸ - تعامل و روابط انسانی سازنده
- ۱۲۰ ۴-۹ - هنر و معماری معنوی
- ۱۲۳ ۴-۱۰ - صیانت از حقوق بشر
- ۱۳۶ *فصل پنجم: نتیجه گیری و پیشنهادات
- ۱۳۷ ۵-۱ - نتایج
- ۱۴۴ ۵-۲ - پیشنهادات
- ۱۴۵ *چکیده (انگلیسی)
- ۱۴۶ * فهرست منابع

*فصل اول: کلیات

۱-۱- بیان مسئله:

تمدن اسلامی یعنی مجموعه مؤلفه های فکری، ارزشی، اعتقادی و هنری برگرفته از آیین و فرهنگ اسلامی که بر اساس این آیین تجلی یافته است.

به عبارت تیمدن اسلامی، یعنی مجموعه یافته ها و برون داد عینی و تحقق یافته بشری بر اساس مبانی نظری اسلام مانند تمدن اسلامی، هنر اسلامی، ادبیات اسلامی، ارتباطات اسلامی و همچنین نظام سیاسی و اسلامی که در قیاس با نظام های غیر اسلامی دارای مؤلفه های خاص، مبانی متافیزیکی، شیوه تحقق و اجرای مشخص و دارای معیارهای ارزیابی و آسیب شناسی است.

ارکان یک تمدن را علم، اخلاق، نظام اعتقادی(ایمان) و همچنین معنویت تشکیل می دهند که همگی این مؤلفه ها خود زاینده ینگاه اسلامی هستند. بر اساس این نگاه ساختاری، ارکان یک تمدن حقیقتاً منوط به نگاه دینی است و یک تمدن بر اساس تحلیل دینی زودتر، بهتر، معقول تر، متعالی تر و جاودانه تر می شود.

انسان ترکیبی است از ساحت اخلاقی، معنوی و علمی که همه این ساحت ها به بهترین وجه ممکن در دین مطرح، پردازش، طراحی و تأمین می گردند و می توان ادعا کرد که انسان و انسانیت تنها بر ساحت دین، اخلاق و معنویت شکوفا می شود.

فاصله و غفلت از دین مساوی است با ابهام در تعریف و تبیین انسانیت و مسلماً انسان وقتی از منشأ و خالق خود فاصله می گیرد از شناخت و تحلیل خود عاجز و ناتوان می گردد و مدرک این مدعا این آیه قرآن کریم است که »

«(حشر: ۱۹) می فرماید از کسانی نباشید که خدا را فراموش کردند و خدا فراموشی باعث شد خودشان را فراموش کنند؛ بر این اساس می توان گفت که عامل پویایی و حیات اصیل انسانی، در گرو جریان و حاکمیت دین اسلامی است.

حرکت کل نظام جهانی به دو دلیل به سمت تحقق آرمان های الهی است: یکی دلیل

آرمانی بر اساس نگرش قرآنیست که پایان خوش تاریخ را حاکمیت دین الهی و صالحان می‌داند در آنجا که می‌فرماید: «

«(اسراء: ۸۱) (حقآمد، و باطلنابودش دیقیناً باطلنابودش دنی‌است) و همچنین»

«(انبیاء: ۱۰۵) (بندگان شایسته اموارث (حکومت) زمین خواهند شد) که

در کنار این نگاه توحیدی، مقوله‌ی مهدویت و منجی آخرالزمان هم مؤید مطلب است؛ و دلیل دیگر، جریان بیداری اسلامی و انسانی در جهان اسلام و کل جهان به معنای شکوفا شدن ساحت ملکوت، خداخواهی، ابدیت خواهی و معنویت خواهی انسان در مقابل نگاه مادی، استثمار و طاغوتی سردمداران نامشروع بشریاست.

این دو دلیل که در موقعیت کنونی با هم تلاقی کرده و به تدریج دارند طاغوت‌های انسانی را از اریکه قدرت به زمین زده و زمینه را برای تحقق حاکمیت توحیدی و فرهنگ اصیل اسلامی آماده می‌کنند پیام‌آور این مطلب مهم است که فاتح جهان، فرهنگ و تمدن اسلامی است و به همین خاطر تمام مستکبران و طواغیت عالم در مقابل فرهنگ اسلامی و مبانی قرآنی و نبوی صف کشیده و خیال خام براندازی آنرا دارند.

هنگامی یک ایدئولوژی و مکتب فکری می‌تواند تمدن سازی کند که از بعد نظری و عملی توانسته باشد به نظم اجتماعی و رشد و تعالی رسیده و برای همه ساحت‌های مادی و معنوی زندگی بشر راهبردهایی منطقی و صحیح ارائه نماید.

دین مبین اسلام پس از استقرار سیاسی و اجتماعی و تنظیم روابط داخلی و خارجی، به سرعت توانست بنیانگذار تمدن شگرفی در جهان شود به گونه‌ای که تمدن‌های دیگر از جمله تمدن غربی را وامدار خود نماید.

فرهنگ و تمدن اسلامی، استوارترین و نفوذناپذیرترین دژ برای نگاهبانی هویت ملت است. این دژ، از دژهایی که به دست دژداران و سربازان، با خون و اسلحه، نگاهبانی می‌شود پایدارتر و مستحکم‌تر است. آن دژیست که بر بلند دروازه آن نوشته است: «

«(صف: ۱۳) (با یاری خدا پیروزی نزدیک است)؛ و بر یک سوی آن:»

«(آل عمران: ۱۳۹) (سست مگردید، و اندوه مخورید، شما

سرانجام برتران وغالب شونندگان هستیداگر ایمان دارید) و بر سوی دیگر آن:»

«مأئده: ۵۱) ای مردمان با ایمان، یهودیان

ومسیحیان، را دوست مگیرید - ودوست مپندارید).

از اهداف نزول قرآن، می توان به یادآوری و غفلت زدایی، تعلیم، رفع اختلاف، نمایاندن راه حق، اصلاح تحریف دین، ایجاد زمینه اندیشیدن و آگاهی، بیم و امید دادن، زمینه برپایی حکومت دینی و برقراری عدالت اجتماعی، و... اشاره کرد.

اصول و مؤلفه های تمدن اسلامی، بر اساس نگرش قرآنی کدامند؟ این سؤال اساسی است که در این پژوهش به آن پرداخته شده است. با توجه به اینکه قرآن کریم منبع اصلی و خطاناپذیر استخراج احکام و دستورات شرع است و نظر به اینکه قرآن کریم، کتاب لایتناهی و پاسخگوی نیازهای فردی و اجتماعی است و راه روشن سعادت انسان ها و جوامع را بیان کرده است، در این پژوهش سعی شده است ویژگی ها و مؤلفه های تمدن اسلامی از دیدگاه قرآن کریم بیان شود.

قرآن کریم به عنوان معجزه جاوید الهی و کتاب دینی مسلمانان است. قرآن کتابدینی، اجتماعی، اخلاقی و تاریخیو در یک کلمه کتاب هدایت است. قرآن کتابی ماندگار برای همیشه و به طور دائم، کتاب پیروی و عمل است. هرکس بخواهد دینی اختیار کند که سیر آن با تمدن صحیح بشری پیشرفت داشته باشد، باید اسلام اختیار کند و اگر بخواهد معنی این دین را بیابد باید به قرآن مراجعه کند.

قرآن کریم کتاب دانش ومقوم تمدن اسلامی است که با کاربرد آموزه های آن می توان رشد وکمال جامعه متمدن را تضمین نمود.

۲-۱- ضرورت و اهمیت موضوع:

در اهمیت موضوع باید گفت از آنجایی که حکومتها و نظامهای اسلامی موجود، فاقد فرهنگ و تمدنی با تشخص اسلامی و قرآنی می باشند و با توجه به وابستگی آنها به فرهنگ غربی، در واقع هویت اسلامی خود را نیز از دست داده اند، برای بازیافت هویت اصیل خود و

نیز زمینه سازی برای تمدنی جهانی متناسب با نگرش قرآن، فرهنگ مهدویت و دیدگاه‌های آخرالزمانی، همگی به شدت نیازمند به مدلی از فرهنگ و تمدن اسلامی هستند که نمایانگر خواست اصیل اسلامی و قرآنی باشد تا تحقق و کاربرد آن منجر به زمینه سازی برای مدلی از فرهنگ و تمدن دینی گردد که بتواند با ارائه و تأمین نیازهای اصیل انسانی، تمام تمدنهای معارض را به چالش کشانده و حقانیت و صلاحیت علمی، اخلاقی و اعتقادی خود را برای رهبری نهایی و ساماندهی تمدن بشری احراز نمایند. لذا جهت اوج گیری مجدد جوامع اسلامی در سایه یتمدن اسلامی، نیاز به شناخت مؤلفه های تمدن اسلامی خصوصا از منابع اصیل دینی همچون قرآن کریم و منابع دارای حجیت همچون روایات معصومین(ع) است و همچنین با تبیین راههای احیاء و اوج گیری مجدد جوامع اسلامی، مدلی جهت عملی شدن پیشرفت تمدن اسلامی و نهایتا مسلمین و جامعه اسلامی ارائه شود. نظر به غلبه نگرش های فرهنگی در سطح بین المللی و نیز ادعا و تلاش بعضی از فرهنگ های استکباری در حقانیت خود برای سیادت تمدن جهانی و حاکمیت مطلق بر ملت ها و نیز مقابله با نظام ها و فرهنگ های آرمانی از جمله فرهنگ مقدس اسلامی، پردازش ماهیت، اصول و روش های تحقق تمدن اسلامی با ظرفیت مدیریت جهانی بر اساس مبانی متافیزیکی قرآنی بعنوان آخرین و جامع ترین متن وحیانی و خطاناپذیر در عرصه ی تکامل، هدایت و سعادت بشری، ضرورتی شک ناپذیر و نظر به وضعیت فرهنگی جهان اسلام اقدامی با اولویت اول می باشد.

۳-۱- اهداف پژوهش:

هدف اصلی این پژوهش، بررسی مؤلفه های تمدن اسلامی و شرح و تبیین ویژگی های آن از منظر قرآن است. اینکه مبانی نظری فرهنگ و تمدن اسلامی از دیدگاه قرآن کدامند و دارای چه ویژگی هایی هستند. هدف از پرداختن به این موضوع پژوهش، یافتن اصول و ارکان تمدن اسلامی بر اساس نگرش وحیانی قرآن و همچنین سنت نبوی به عنوان مفسران خطاناپذیر این عرصه ی لایتناهی معرفت است.

اشاره به مراحل شکل گیری تمدن، و پیشینه و مراحل دوره های مختلف تمدن اسلامی، از دیگر اهداف این پژوهش است.

از اهداف کاربردی این پژوهش، با توجه به اینکه تحقیق موردنظر، موضوع و پژوهشی نظری و توصیفی است، در مطالعه‌ی آن توسط اساتید، دانشجویان و کابران با رشته تحصیلی مرتبط می‌باشد. یعنی بعنوان یک منبع علمی قابل استفاده برای پژوهشگران رشته‌های علوم قرآنی، مدیریت فرهنگی، مطالعات اجتماعی و . . . می‌باشد.

در عرصه کاربرد، از آنجایی که حکومتها و نظامهای اسلامی موجود فاقد فرهنگ و تمدنی با تشخیص اسلامی و قرآنی می‌باشند و با توجه به وابستگی آنها به فرهنگ غربی، در واقع هویت اسلامی خود را نیز از دست داده‌اند، برای بازیافت هویت اصیل خود و نیز زمینه‌سازی برای تمدنی جهانی متناسب با نگرش قرآن، همگی به شدت نیازمند به مدلی از فرهنگ و تمدن اسلامی هستند که نمایانگر خواست اصیل اسلامی و قرآنی باشد تا تحقق و کاربرد آن منجر به زمینه‌سازی برای مدلی از فرهنگ و تمدن دینی گردد که بتواند با ارائه و تأمین نیازهای اصیل انسانی، تمام تمدنهای معارض را به چالش کشانده و حقانیت و صلاحیت علمی، اخلاقی و اعتقادی خود را برای رهبری نهایی و ساماندهی تمدن بشری احراز نمایند.

۴-۱- سوالات پژوهش:

سوالات قابل طرح در این پژوهش عبارتند از:

- ۱- اصول بنیادین و مؤلفه‌های تمدن اسلامی بر اساس نگرش قرآن کدامند؟
- ۲- نسبت بین فرهنگ و تمدن و همچنین مراحل شکل‌گیری تمدن اسلامی بر اساس ادبیات قرآنی کدامند؟
- ۳- مبانی نظری و فکری تمدن اسلامی طبق دیدگاه قرآن کدامند؟
- ۴- مهمترین ویژگیهای تمدن اسلامی از دیدگاه قرآن کدامند؟

۵-۱- فرضیه‌های پژوهش:

الف): بین شناخت، تبیین و ترویج اصول تمدن بر اساس بینش قرآن و تحقق تمدن اسلامی، رابطه‌ی معناداری برقرار است.

ب): در نگرش قرآنی، بین مفهوم فرهنگ و تمدن رابطه‌ی معقولی برقرار است و سیر تکاملی تمدن نیز از منطق خاصی برخوردار است.

ج): استقرار پایدار تمدن اسلامی، بر مبنای طرح قرآنی، در گرو شناخت و تبیین مبانی نظری و فکری آن است.

د): الگوی تمدن اسلامی در ادبیات قرآن، دارای ویژگیها و مختصات خاص خود می باشد.

۶-۱- پیشینه پژوهش:

بدیهی است تمدن و موضوع مدنیت به دوران ابتدای بشریت و شروع شکل‌گیری تجمع انسانی و زندگی‌های جمعی بر می‌گردد؛ آنجا که با شروع زندگی اجتماعی انسانها، مسأله تمدن و مدنیت الزامی می‌نمود.

شروع و اساس شکل‌گیری فرهنگ و تمدن اسلامی به دوران صدر اسلام بر میگردد. با بعثت پیامبر گرامی اسلام(ص) و شکل‌گیری دین مقدس اسلام، تمدن اسلامی نیز شکل گرفت و بر اساس فرهنگ و آموزه‌های اصیل و انسان‌ساز اسلامی بنیان گرفت.

دین مبین اسلام پس از استقرار سیاسی و اجتماعی و تنظیم روابط داخلی و خارجی، به سرعت توانست بنیانگذار تمدن شگرفی در جهان شود به گونه‌ای که تمدن‌های دیگر از جمله تمدن غربی را وامدار خود نماید.

با ظهور اسلام در سرزمین خشک و سوزان عربستان، تغییرات اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی فراوانی پدید آمد و دین مبین اسلام در اندک زمانی توانست با اتصال دادن انسان‌های سرگشته، به مبدأ هستی و ارائه جهان‌شناسی نوین و آموزه‌های حیات‌بخش، پایه‌گذار تمدن عظیم جهانی گردد و با وجود محرومیت‌های فراوان اقتصادی و منافع مادی، تمدنی پدید آورد که تمدن‌های قدرتمند و با سابقه ایران و روم آن زمان را به چالش و رقابت جدی فراخواند.

در ارتباط با این موضوع، کتاب‌ها و مقالات و پایان‌نامه‌های مختلفی در موضوع فرهنگ و تمدن اسلامی کار شده است اما این موضوع با تکیه بر آیات قرآن و از منظر قرآن کریم کار نشده است؛ که به این لحاظ، در این پژوهش، کاری جدید ارائه شده و وجه تمایز آن با پژوهش‌های گذشته، در نگرستن ویژگی‌های تمدن اسلامی از منظر قرآن است که در این پژوهش مد نظر قرار گرفته است.

در این پژوهش ضمن تعریف تمدن اسلامی، ویژگی‌های این تمدن بر اساس متون دینی تشریح شده و مؤلفه‌های نمونه‌ی یک جامعه معنوی و پیشرو بر اساس تعالیم دینی و قرآنی ترسیم و تبیین شده است.

کتابهای مرتبط با موضوع این پژوهش، کلیات ابن خلدون در باره تاریخ و تمدن: ترجمه عزت‌الله رادمنش، پویایی فرهنگ و تمدن اسلام و ایران (۴جلدی): علی‌اکبر ولایتی، نگرشی نو بر تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی: غلامرضا رحیمی، درآمدی بر تاریخ تمدن: ویل دورانت و همچنین فلسفه حقوق بشر: عبدالله جوادی آملی؛ و پایان‌نامه‌های مرتبط با پژوهش، بررسی سیر تاریخی جریان‌های فکری مؤثر در شکل‌گیری مبانی فرهنگی تمدن اسلامی: شکرالله خاگرد (دانشگاه تهران) به راهنماییدکتر اصغر منتظرالقائم و دکتر محمدعلی چلنگر و مشاورهدکتر سید اصغر محمودآبادی، شاخصه‌های تمدن برتر از نگاه قرآن کریم: سیدحسین حسینی (مجمع آموزش عالی فقه) به راهنمایی دکتر کرمی و مشاورهدکتر شرف‌الدین، فرهنگ و تمدن اسلامی: معصومعلیپنجه (دانشگاه تهران) و همچنین تأثیر قرآن بر فرهنگ و تمدن غرب: احمد قلیان (دانشگاه آزاد اسلامی اراک) به راهنماییمحمد تقی آشتیانیاست.

۷-۱- روش پژوهش

این پژوهش به صورت توصیفی و کتابخانه‌ای جمع‌آوری و تدوین شده است و سعی شده ضمن تعریف فرهنگ و تمدن اسلامی، ویژگی‌ها و مؤلفه‌های تمدن اسلامی در قرآن به عنوان یک تمدن اصیل و پیشرو بیان شود.

۸-۱- گستره و ساختار پژوهش:

این پژوهش در ۵ فصل تدوین شده است که در فصل اول، به کلیات از قبیل بیان مسئله، ضرورت و اهمیت موضوع، اهداف پژوهش، سؤالات پژوهش، فرضیه های تحقیق، بررسی متون و پیشینه موضوع، روش تحقیق، گستره و ساختار پژوهش و همچنین بیان اصطلاحات و مفاهیم پرداخته شده است.

فصل دوم، به شکل گیری تمدن اسلامی و پیشینه آن اختصاص داده شده که در آن به نسبت بین فرهنگ و تمدن، مراحل شکل گیری تمدن و همچنین پیشینه و شکل گیری دوره های تمدن اسلامی بر اساس متون تاریخی پرداخته شده است.

در فصل سوم، مبانی نظری تمدن اسلامی با عناوین کرامت انسان، تعقل محوری، سنن و نوامیس ثابت هستی، علم و دانش، تدبیر و همچنین اخلاق و معنویت تبیین شده است.

در فصل چهارم، ویژگی های تمدن اسلامی با عناوین دین محوری، آزادی، نظام ارزشی، عدالت اجتماعی، استقلال علمی، تساوی انسانها، آینده پژوهی و تلاش مستمر، تعامل انسانی و روابط سازنده، حکومت اسلامی و مبارزه با طاغوت، هنر و معماری معنوی و همچنین صیانت از حقوق بشر تبیین شده است.

در فصل پنجم، از مباحث فصل های پیش، نتیجه گیری شده و پیشنهادات برای ادامه تحقیقات و پژوهش های بعدی ارائه شده است.

۹-۱- تعریف و تبیین اصطلاحات و مفاهیم:

۹-۱-۱- تعریف تمدن:

تمدن در اصطلاح لاتین به «civilization» معروف است که از ریشه مدینه، گرفته شده است. مدنیت به معنای همشهری گری و هم وطنی است که در برابر وحشی گری و بربریت به کار می رود؛ یعنی برون رفت آدمی از مرحله وحشی گری به جامعه مدنی و حیات منظم اجتماعی. در حقیقت مدنیت مجموع تشکیلات منظم سیاسی اجتماعی است که افراد یک ملت را به تدریج برای یک زندگی منظم قانونی، خدمت و مسئولیت متقابل پرورش میدهد و ایشان را برای ترقی به یک مقام بلندتر اجتماعی که تمدن باشد، آماده و توانا می سازد.

تمدن از واژه لاتین «civitas» که معادل کلمه «poleis» یونانی قدیم است، گرفته شده است. تمدن «civilization»، اسم مصدر «civiliser» یعنی «متمدن کردن» می باشد.

در ادبیات فارسی علاوه بر تعریف یادشده، تمدن به معنای همکاری افراد یک جامعه در امور اجتماعی، اقتصادی، دینی، سیاسی و... می باشد. در جای دیگر تمدن به مفهوم خو گرفتن با اخلاق و آداب شهریان نیز آمده است (معین، فرهنگ فارسی، ج: ۱: ۱۱۳۹).

«تمدن» عمدتاً از زمانی پدید می آید که انسان مرحله زندگی بدوی را ترک گفته و شهرنشینی را آغاز می کند؛ اما نادرست خواهد بود که تمدن را صرفاً «شهرنشینی» معنا کنیم. به بیان دیگر، تمدن شهرنشینی نیست، اما انسان متمدن وارد مرحله شهرنشینی شده است. این را در معانی بیان، تسمیه شیء، نه به خودش، بلکه به لازمه آن می گویند. در واقع رابطه میان شهر و تمدن، رابطه جزء و کل است. جان برنال، از مشاهیر تمدن شناسی نیز، معتقد است که واژه «civilization» از مدینه به معنای شهر ریشه می گیرد؛ ولی شهر در اصل، معلول تمدن بود، نه علت آن؛ یعنی به واقع شهر جزء تمدن است (برنال، علم در تاریخ: ۸۶).

تعریف اصطلاحی تمدن چنین است: جامعه پذیری و نظم پذیریا برقراری نظم اجتماعی برای همکاری و تعاون میان انسان ها و زمینه ای برای مقبولیت یک فرهنگ.

در اصطلاح، تعریف های متفاوت و فراوانی برای تمدن مطرح شده است که به پاره ای از آنها اشاره می شود: مجموعه اعمال و آراییی است که در هر جامعه افراد انسانی از بزرگترها فرا میگیرند و به نسل جوان تحویل می دهند (رالینتون، سیر تمدن، ترجمه پرویز مرزبان: ۳).

«برخی آن را اجتماع انسان و تعاون و مشارکت آنها در به دست آوردن غذا، لباس و مسکن معنا کرده اند. برخی دیگر بر این عقیده اند که تمدن محصول تلاش جمعی بشر برای طی کردن مراحل تکامل اجتماعی و رسیدن به مرحله عالی آن یعنی زندگی شهری است که با بهره گیری از خرد و دانش می توان به سوی متمدن شدن گام برداشت» (بسطانی، دائرةالمعارف (قاموس عام لكل فن و مطلب)، ج ۶: ۲۱۳ و ۲۱۴).

از این منظر، تمدن، زندگی کردن با یکدیگر همراه با نظم معنا می شود که بر اثر آن خلاقیت فرهنگی امکان پذیر می گردد.

تمدن، مجموعه ساخته ها و اندوخته های معنوی و مادی جامعه انسانی است (ویل دورانت، درآمدی بر تاریخ تمدن، ج ۱: ۵). نظامی است اجتماعی که موجب تسریع دستاوردهای فرهنگی شده و به منظور بهره گیری از اندیشه ها، آداب، رسوم و هنر دست به ابداع و خلاقیت می زند. نظامی است سیاسی که اخلاق و قانون، نگهدارنده آن می باشد و نظامی است اقتصادی که با تداوم تولید پایدار خواهد ماند (همان: ۲۵۶).

تمدن، تشکل هماهنگ انسان ها در حیات معقول با روابط عادلانه و اشتراک همه افراد و گروه های جامعه در پیشبرد اهداف مادی و معنوی انسان ها در همه ابعاد مثبت است (علامه جعفری، ترجمه و تفسیر نهج البلاغه، ج ۵: ۱۶۱).

مفهوم تمدن، پیوند جدایی ناپذیری با اندیشه پیشرفت اجتماعی داشته و به معنای پیروزی عقلانیت بر دین، زوال راه و رسم های خاص و محدود و اعتلای علوم طبیعی بوده است (استفن هیل، فرهنگ جامعه شناسی: ۶۶).

تمدن به معنای گسترده آن، یعنی نه فقط رفاه در زمینه ضرورت های روزانه، بلکه همچنین پالایش معرفت و پرورش فضیلت به نحوی که زندگی بشری را به مرتبه ای بالاتر بکشد (وایوکیچی، نظریه تمدن: ۱۱۹).

تمدن ویژگی هایی دارد که مهمترین آنها عبارتند از:

الف) نظام مندی: اگر ارکان تمدن در عرصه های مادی و معنوی از روشمندی، قانونمندی، انسجام و انتظام برخوردار باشد و با هدف اصلی آن هماهنگ باشد، چنین تمدنی شکوفا شده و گسترش خواهد یافت.

ب) پویایی: بی شک تمدن برای انسان است و از آن جایی که انسان نیازهای متغیری دارد، باید تمدن در درون خود ساز و کاری داشته باشد که بتواند به این نیازها در طول زمان پاسخ دهد و برای این پاسخ دهی، باید در عین وفاداری به اصول پایدار خویش، تغییرات لازم را در اندوخته های مادی و معنوی صورت دهد تا به پاسخ روز آمد و کارآمد بشر دست یابد. این دگرگونی ها که با پالایش، تعمیق و بازنگری دستاوردهای مادی و معنوی بشر دست یافتنی است، سبب شکوفایی و ماندگاری تمدن خواهد شد.